

Egy konfliktus konstrukciói. Térértelmezések Bős kapcsán

Constructs of a conflict. Spatial interpretations of the Bős case

NAGY ZSÓFIA

NAGY Zsófia: egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Média- és Kommunikáció Tanszék, Budapest; zsofipostaja@gmail.com

KULCSSZAVAK: bős–nagyvarosi vízlépcső, térértelmezés, térhasználat, tértermelés, vidék metamorfózisa

ABSZTRAKT: A dolgozat a bős–nagyvarosi vízlépcsőkonfliktusról szóló esettanulmány. Mellőzi a téma szokásos – jogi, környezetvédelmi, politikai – megközelítéseit, ehelyett Bős mint lokalitás diskurzusait igyekszik feltárni. A terepmunka során készült terepnapló, interjúk, mentális térképek elemzéséből kirajzolódó valóságértelmezéseket a kortárs kultúratudományi elméletek segítségével értelmezi. Az interjúkban ismétlődő motívumok adják a lokalitás diskurzusának támpontjait. A végeredmény azonban azt mutatja, hogy míg Magyarország és Szlovákia két könnyen körülírható (és egymással szemben álló) valóságkonstrukciót képvisel a vízlépcsőrendszerrel, addig a lokalitás (Bős) diskurzusa egyáltalán nem egységes és nem határozható meg egyszerűen. A vízlépcsőkonfliktus mikroszintű vizsgálata feltárja azokat a történeteket és társadalmi tereket, melyek eddig jelentéktelennek bizonyultak ahhoz, hogy a témáról szóló magyarországi és szlovákiai írásokba bekerüljenek.

Zsófia NAGY: university student, Institute for Art Theory and Media Studies, Eötvös Loránd University, Budapest; zsofipostaja@gmail.com

KEYWORDS: Bős (Gabčíkovo)-Nagyvaros dam, interpretation of space, use of space, production of space, rural metamorphosis

ABSTRACT: This article is a case study based on field work regarding the conflict around the Bős (Gabčíkovo)-Nagyvaros Dams project. The study ignores the usual approach to the topic (legal, environmental, political). Instead it tries to introduce the subject into the discourse of Bős as a locality. The analyses of all the field notes, interviews and mental maps suggest that the representation of reality might be explained with the help of contemporary theories of cultural studies. Some of these theories include the discontinuities of modernity, spatial representation in late modern society, the separation of space from place, its global and local connection, the metamorphosis of identity, and the metamorphosis of countryside.

The repetitive motives in the recorded interviews provide the guidelines of the discourse of locality. The results show that while Hungary and Slovakia represent two easily described (and

totally opposite) constructions of reality regarding the barrage project, the discourse of the locality is anything but unified or easily defined. This type of examination of the conflict reveals those micro-stories and social spaces that have been ignored in the papers written about the topic either in Hungary or Slovakia. It is, however, important for the locals and their relation to the power station defines their construction of reality.

The case examined in the article was a catalyst for the local process of modernization. Although the main topic of this study is Bős, it does not deal with this location only. The processes observed here can happen (and do happen) in other places as well – with or without the hydropower station.

Bevezetés

Dolgozatom a „bős-nagymarosi jelenség” köré épül – amelyet szándékosan nevezek jelenségnek. Ugyanis olyan témáról van szó, amelyről sokan nyilvánítanak sokféle véleményt. A vélemények hevesége bár változik az idő múlásával, alapjában véve fogalmi ellentétpárokra épülnek: „jó” vagy „rossz”, „építő” vagy „romboló”, „szükséges” vagy „szükségtelen”. Bár 1997-ben megszületett a hágai ítélet – mely mindkét felet elmarasztalta –, Szlovákia és Magyarország azóta is két, egymással szemben álló valóságot képvisel a vízlépcsőrendszerről.

A kutatás azonban csak a szemmel látható tényekre szorítkozik: Szlovákiában az új Duna-mederben az Új-Duna folyik, az erőmű működik, az áram termelődik, az érintett területek megváltoztak. Tehát a bősi vízerőmű megléte és működése nem egyértelmű konfliktustényező. Nem kívánok belemenni a régóta húzódozó jogi, környezetvédelmi és politikai vitákba. Ehelyett azokat a különböző ontológiai alapállásból táplálkozó diskurzusokat szeretném bemutatni, amelyek a vízlépcsőrendszer köré épülnek; ezek közül is leghangsúlyosabban a *lokálitás* (ez esetben Bős) diskurzusait.

A lokálitás diskurzusainak elemzésekor olyan terekről lesz szó – Bőshöz tartozó dunai külterületek –, melyek túl kicsik és túl jelentéktelenek ahhoz, hogy a vízlépcsőkonfliktusról szóló szlovákiai és magyarországi írásokba bekerüljenek. A helyiek számára azonban elég nagyok és jelentékenyek, a hozzájuk fűződő viszony pedig meghatározza lokális valóságkonstrukcióikat. E területek története jellemzően Bős önleírásaiból is hiányzik; a tanulmány azonban nem kívánja bepótolni a helytörténeti munkák hiányosságait és megalkotni saját értékítéleteit: a különböző valóságértelmezések, a térben lejátszódó (mikro) folyamatok leírása és megértése, nem pedig megítélése a célom.

Az esettanulmány alapjául egy 2011 ősze és 2012 tele közötti terepmunka és ennek során a *helyiakkal* készült strukturált mélyinterjúk és mentális térképek szolgáltak. Az interjúalanyok kiválasztása véletlenszerű volt, illetve legtöbbször az egyik adatközlő ajánlotta, hogy kit keressek fel a következő interjúhoz (összesen nyolc interjú készült). Az adatközlők nem kizárólagosan, de alapvetően az idősebb korosztályhoz tartoznak – értelemszerűen azon adatközlők nyújtották a legnagyobb segítséget, akik személyes tapasztalatokkal

rendelkeztek az erőmű előtti időkből, valamint az építkezést is megélték. A mentális térképeket az interjúk után vagy külön, interjú nélkül vettem fel (a korosztályok szempontjából itt már vegyes az összetétel). A terepmunka során terepnaplót vezettem és saját fotódokumentációt készítettem, melyek segítették az interjúk és mentális térképek elemzését.

Az antropológiai terepmunka etikája megköveteli, hogy jelezzem: magam is a helyiek közé tartozom, az érintett térhez több szálon kapcsolódom. Tudatos önreflexióval remélem, sikerült átértékelnem saját pozíciómat, és ez a tanulmányban is tükröződik.

Bős, Duna, erőmű

Bős dél-szlovákiai (alsó-csallóközi) település. Nem közvetlenül a Duna partján fekszik, de határának nagy része a folyó árterében húzódik. Ebből következik, hogy a folyószabályozások és vízlecsapolások előtt mellékágakkal szabdalt, rendkívüli mértékben vízjárta terület volt (Liszka 2005). Az állandóan alakulóban levő Duna meghatározta a helyiek életmódját. A lakosság egy része vízi foglalkozásokból (Alapy 1994), halászatból, hajózásból, fuvarozásból, molnárkodásból és a folyók mentén nagyobb arányú állattartásból, gyümölcsstermesztésből élt (Kósa 1988).

A helyiek és a folyó kapcsolata azonban mindig ambivalens volt. A Duna egyszerre épített és pusztított. A csallóközi árvízi védekezésről a 16. századtól vannak feljegyzéseink, majd ezeket a helyi és esetleges munkákat váltotta fel a 18. század végén kibontakozó, országos ár- és vízmentesítés. Az egyre növekvő számú lakosságot befogadó megnagyobbodott települések kiterjedtek a mélyebb fekvésű részekre – ezeket, illetve a kiszélesedett szántóterületeket már erősebb töltésekkel kellett megvédeni (Kósa 1998). A természeti környezetben jelentős változások mentek végbe és számos foglalkozás visszaszorult. Ezzel egy időben, illetve a 20. század első évtizedeiben a belterületek túlnépesedésével és a földművelés egyre fontosabbá válásával jelentősebb mértékű kiköltözés indult meg, kialakultak az *ártéri tanyák* (Liszka 2005).¹ Bőshöz korábban is tartoztak Duna menti külterületek, de lakosságuk valószínűleg ezekben az évtizedekben állandósult. Az emberi beavatkozások ellenére a területen még ekkor is a víz volt a legmeghatározóbb természeti tényező.

A következő nagy vízlecsapolások, a természeti környezet visszaszorítása és a mezőgazdaság megváltozása a második Csehszlovák Köztársaság idején (1945–1992) volt jellemző. Végül ebben a környezetben kezdett épülni a bősi víz-erőmű és az Új-Duna-meder, amelyek végleg megváltoztatták a terület arculatát.

A bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer tervezése 1952 és 1963 között zajlott, szovjet szakértők bevonásával. Magyarország és Csehszlovákia 1977-ben írta alá a közös beruházásról szóló szerződést, melynek céljai a következők voltak: ener-

giatermelés, hajózás, árvízvédelem és területfejlesztés (Nagy 2005), valamint katonai és külpolitikai érdekek érvényesítése (Csillag 1995; Fleischer 1992).

Bősnél hamarabb kezdődtek a munkálatok, mint Nagymarosnál. Magyarországon 1983-ban a Magyar Tudományos Akadémia véleményt adott ki, mely szerint a tervet meg kellene változtatni, de legjobb lenne a rendszert meg sem építeni. Rengeteg vita és sorozatos tüntetések után 1989-ben a Magyar Országgyűlés úgy döntött, hogy Nagymarosnál felfüggesztik az építkezést. Később, a csehszlovák féllel való megegyezés híján, a magyar fél egyoldalúan kilépett a nemzetközi szerződésből. Erre válaszul Csehszlovákiában érvénybe lépett az úgynevezett C variáns: 1992-ben önhatalmúan elterelték a Dunát saját területeikre, működésbe lépett a bősi vízerőmű. A két ország a hágai Nemzetközi Bírósághoz fordult. Szintén 1992-ben megszűnt Csehszlovákia, a bősi ügy minden eleme Szlovákiára szállt át.

1997-ben megszületett a hágai ítélet, mely mindkét felet elmarasztalta: Magyarországnak nem volt joga egyoldalúan felbontani a szerződést, Szlovákiának pedig nem volt joga önhatalmúlag elterelni a Dunát. A megegyezést a felekre bízták, a tárgyalások kisebb-nagyobb megszakításokkal a mai napig folynak, egyelőre eredménytelenül (Nagy 2005).

A Bőshöz tartozó dunai külterületeket közvetlenül érintette a vízlépcső megépítése. Az 1939-es adatok (Csatár 1939) szerint a községnek 4031 lakosa volt, ezek közül 607 fő lakott külterületen, a legtöbben Duna menti pusztákon. A már ekkor állandó lakossággal rendelkező és a tanulmányban is elemzett dunai külterületek a következők: Falusziget, Malomfőle, Kisvarjas, Nagyvarjas, Nagyerdő és Tejke (korábbi megnevezése: Telke). Faluszigeten és Malomfőlén kívül a többi külterület grófi vagy uradalmi majorságként működött. A térségre a szórt településszerkezet volt jellemző, ezért több helyen magányos tanyák is előfordultak.

A majorok 1945-ig álltak fenn, akkor az átvonuló orosz hadsereg kifosztotta a nagyvarjasi kastélyt, a kisvarjasi Kósa-majort és a nagyerdei birtokot. A csehszlovák földreform (1945), a magyar lakosság kitelepítése és a szláv telepek bejövetele is érintette a területeket. Néhány majorság a szocializmus éveitől az állami gazdaság részeként működött.

Az 1970–80-as évek fordulóján elkezdődött az erőműépítés. Ennek keretében belvizes területeket csapoltak le, erdőket vágtak ki, termőföldeket és réteket sajátítottak ki az építkezés számára. Lerombolták Nagyvarjaspusztát az ott álló kastéllyal, temetővel, gazdasági épületekkel és lakóházakkal együtt, Falusziget egy részét, Kisvarjaspusztát (itt csak a Kósa-ház maradt meg, melyet az építővállalat megvásárolt és egészen a rendszerváltásig használt), Malomfőleiben és másutt több házat. Tejkepusztában minden házat lebontottak, csak a volt kaszárnyaépület maradt meg.

Összességében elmondható, hogy a területet a következő jelentős folyamatok befolyásolták: eleinte a folyók és az árterek mozgásai, majd a folyószabályozások, az árvízmentesítés, a szántóföldek terjeszkedése, végül az agrártermelés visszaszorulása, a városiasodás, a vízerőmű és annak minden hozadéka.

A fejlődés diskurzusai

A fejlődést hangsúlyozó diskurzusok elsősorban Csehszlovákiához, majd annak 1992-es megszűnése óta Szlovákiához kötődnek. Természetesen Csehszlovákiában is voltak tiltakozások a rendszerváltás tájkán (Tuba 1991), és máig vannak olyan szervezetek, melyek negatívan értékelik a vízerőművet; az országnak a nemzetközi konfliktusban elfoglalt hivatalos álláspontját azonban alapvetően a területfejlesztéshez, az energiatermeléshez, a hajózáshoz és a turizmushoz köthető diskurzusok határozzák meg.

Szlovákiában korábban kezdték a beruházás megvalósítását, mint Magyarországon. Mire a magyar oldalon megszületett a döntés az építkezés félbehagyásáról, a bősi munkálatok már jóval előrehaladottabbak voltak. Az építkezés nagy részét még azokban az években sikerült befejezniük, amikor a közbeszédben fel sem merült a környezetkárosítás mint lehetséges következmény.

Az önálló szlovák állam megalakulása, a Duna elterelése és a bősi vízerőmű üzembe helyezése időben szinte egybeesik – Szlovákiának ez nemcsak politikai, de nemzeti és presztízsügy is volt. Ennek egyik tárgyi bizonyítéka a Matica Slovenská (szlovák kulturális és tudományos intézmény) által a bősi erőműn elhelyezett emléktábla, melyen a következő szöveg áll: „Szlovákia azon polgárainak, akik 1938 és 1945 között Dél-Szlovákia magyar megszállása idején a Szlovák Köztársaság szuverenitásáért, területi épségéért szenvedtek és adták életüket. És mindazoknak, akik tudásukkal, szívós munkájukkal hozzájárultak e műhöz, Szlovákia felemelkedése érdekében.”

A veszteség diskurzusai

Ahogy Szlovákiában megtalálhatók a vízerőművet ellenző hangok, ugyanúgy Magyarországon is a vízlépcsőrendszert támogatók. A hivatalos magyarországi diskurzus azonban a bősi vízerőművet és annak minden velejáróját alapvetően negatívan, a veszteség szimbólumaként ítéli meg – a hágai per óta legalábbis erre utalnak a politikai szintér nyilatkozatai.

Az MTA 1983-ban, majd 1985-ben adta ki hivatalos állásfoglalását a beruházásról, melyben összefoglalták az erőmű lehetséges következményeit: az ivóvízkészlet elszennyeződését, a szennyezett iszap elhelyezésének negatív hatását, az élővilág károsodását, a Dunakanyar esztétikai-tájképi romlását stb. Az MTA véleményét nem hozták nyilvánosságra, azonban a társadalmi nyilvánosságban végbement változásoknak köszönhetően kiszivárogtak az erőművel kapcsolatos félelmek és kételyek, melyek táptalajt biztosítottak az alulról szerveződő zöldmozgalmaknak. 1988-ban a parlament még nagy többséggel az építkezés folytatására voksolt.² Az ellenzéki tüntetések ezután is folytatódtak, végül 1989 tavaszán felfüggesztették a nagymarosi erőműépítést. Az akkoriban meg-

határozó társadalmi diskurzust szemlélteti a következő részlet egy riport-könyvből: „Helikopterről láthattam a tönkretett szlovákiai területeket [...], riasztó, csaknem holdbéli a táj [...] Egyetlen megoldás, hogy víz borítsa mielőbb a megsebzett földterületet.” (Havas 1988, 7.)

Azáltal, hogy Magyarország az erőmű ellen döntött, értékrendet választott magának, melyhez a hivatalos álláspont szerint azóta is ragaszkodik. Ezt erősíti, hogy az erőmű elleni tiltakozás összefonódott a rendszerváltással, annak egyik szimbóluma lett.

A lokális diskurzusi

„Az elbeszélések [...] nap mint nap bejárák és szervezik a helyeket; válogatnak közülük és összekötik őket, útmutatásokat és útterveket alkotnak. Az elbeszélések a tér útvonalai.” (de Certeau 2010, 139.)

E fejezet egy léptékváltással Bősnek mint lokálisnak a diskurzusát kísérli meg bemutatni. Azért csak kísérli, mert a lokálisnak nincs egységes, könnyen körülírható diskurzusa (a helyi politika szintjén sem). Nincs közös megegyezés vagy közösen megélt múlt után kialakult ethosz, mellyel azonosulva egyértelműen állást lehetne foglalni a fejlődés vagy a veszteség mellett. Sok különböző, egyéni valóságértelmezés él egymás mellett, amelyek tartalmukban ellentmondanak egymásnak, és gyakran önmagukkal is ellentmondásba kerülnek. A különbség nemcsak helyiek és betelepülők, hanem helyiek és helyiek között is megfigyelhető. A magatartásmintákat a hétköznapi élet legfontosabb összetevői határozzák meg: az illető kora, állandó lakhelye, illetve hogy korábban ő maga vagy családja lakott-e „kint a Dunán”, dolgozott-e a környéken, esetleg konkrétan az erőmű megépítésén, tiltakozott-e a vízlépcső ellen, van-e érzelmi kötődése a térhez, akár az etnikai hovatartozása, akár a társadalmi tőkéje vagy a természet szeretete révén. Azonban az ezekre a kérdésekre adott válaszok alapján sem lehet az egyes adatközlőket dichotóm csoportokra osztani, majd megállapítani, hogy mely valóságkonstrukció van bennük túlsúlyban. Nem ritka jelenség, hogy valaki a szocializmus éveit részt vett a vízlépcső megépítésében, majd a rendszerváltást megelőző közhangulatnak köszönhetően az erőmű elleni tiltakozás oldalára állt, ma pedig már úgy gondolja, jobb, hogy megépült az erőmű: „akkor tiltakoztunk, persze. [...] De ha jobban belegondolok [...], ahogy az osztrákok elkezdtek építeni az erőműveket, már itt is kezdtek kiszáradni a Duna-ágak. Már akkor se volt semmi se olyan, mint régen. Nem beszélve a '65-ös árvízről [...], azóta ilyesmitől nem kell félni!” (N. S. 2012)

A szereplők

A szereplők két elnagyolt kategóriáját vázolhatjuk fel. Ezek azonban csak kívülről nézve elnagyoltak, a megkérdezettek fejében ugyanis élesen elhatárolódnak a helyiek és a betelepültek. A helyiek magukat egyszerűen bősiként határozzák meg, a betelepülteket, hétvégiház-tulajdonosokat pedig *pozsonyiként*: „Mama úgy hívta őket, hogy a pozsonyiak – nem biztos, hogy pozsonyiak voltak, de akkor aki szlovákul beszélt, az mind pozsonyi volt” (N. M. 2012). Utóbbi megnevezés nem mentes az értéktéletről. A bősiek gyakran beszélnek úgy a „pozsonyiakról”, mint akiknek van elég pénzüik, hogy állandó lakhelyük mellett fenntartsanak egy hétvégi házat vidéken, azonban nincs meg a kulturális háttérük ahhoz, hogy valódi birtokosai legyenek a térnek: „Az a pozsonyi idején, annak egész más a gondolkodása, annak egész más a véleménye [...]; ha megmondja az ember az igazat, akkor azt mondja, hogy nem igaz, hazudok. Aztán mondom, jól van, majd belejössz!” (P. I. 2012)

Ezen értelmezés mellett elterjedt jelenség, hogy sokan kínálják olyan áron dunai telkeiket, hogy azokat jobbra csak módosabbak (jellemzően a „pozsonyiak”) engedhessék meg maguknak. Kissé általánosítva, de elmondható, hogy a helyieket zavarja a tehetősebb szlovákok jelenléte (akik úgymond „leszivárognak a hétvégére”), de ez nem okvetlenül határozza meg cselekedeteiket.

Egyáltalán nem ritka, hogy tehetősebb helyiek vagy környékbeliek is építenek hétvégi házakat – ránézésre nem lehet eldönteni egy házról, hogy helyi lakos vagy „pozsonyi” birtokában van-e. Egy másik tényező, amely elmosza a szigorú határokat a két csoport között, a mikroszintű történetekben fedezhető fel: az egyén a Dunán nőtt fel, majd megismerkedett egy szlovák férfival, aki az erőművet építő vállalat munkatársa volt. Összeházasodtak, Pozsonyba költöztek, majd amikor anyagilag megengedhették maguknak, felépítettek egy hétvégi házat Malomfödében, a szülői ház helyén.

A hátrahagyott „egység”

A visszaemlékezésekből idilli múlt rajzolódik ki, ahol az emberek természeti környezetükből éltek anélkül, hogy radikálisan megváltoztatták volna azt. Többször is így idézik fel a múltat, akik pozitívan, legfeljebb semlegesén ítélik meg az erőmű jelenlétét, esetleg részt vettek a szocialista modernizációban és a vízlépcső megépítésében.

Az idilli képek szöndről, nyugalomról, sok állatról, több erdőről, tavakról, nádasokról, laposokról, vízimalmokról, gyümölcsösökről és mezőgazdasági jellegű térfelhasználásról szólnak: „Akkor szép volt minden, rendbe volt téve minden föld, erdő. Jó rá gondolni! [...] Falusziget szép utca volt, volt, akinek kint volt az utcán, a ház előtt, a kemence. Kint voltak ott padok, kint üldögéltek az akkori öregek” (B. Á. 2012). Vagy: „Mindenki mindenre ráért – másképp telt ott az idő. Megkérdeztem a mamát, hogy nem megyünk-e tőzike szedni, a mama abban a pillanatban otthagya a dézsát

[...] A háztól húsz méterre volt egy gémeskút, attól nem messze egy diófa, mellette meggyfa” (N. M. 2012) (lásd még 1. melléklet).

Jellemző, hogy ezeket az idilli képeket összevetik későbbi tapasztalataikkal. A félelem több helyen olyan tényezőként tűnik fel, amely korábban nem volt ismeretes: „Akkor még nem volt bennünk olyan félelem, mert mama is elengedett; nem kellett félni, hogy valami történik velünk” (N. M. 2012); „Eszünkbe se jutott a féls. De nem is volt mítől. [...] most ki az úristen menne ki a falu végére... a falu végére nem mennek, nemhogy Dunára!” (H. J. 2012)

Az idegenek és velük együtt a félelemérzet megjelenését sokan az építkezés megkezdésével és az idegen munkások jelenlétével azonosítják: „Aztán már megszűnt a nyugalom. [...] A mamának kertje mögötti házat le is bontották, mert az útban volt. [...] Eltűntek a vadállatok. Az örült építkezés, ami itt megkezdődött, elűzte őket. [...] Megjelentek az idegenek, olyanok, hogy aztán még a nagymama is félt ott kint egyedül. Kezdték az egyik házat a másik után föltörni, meg kirabolni. [...] Mert tele volt mindenféle munkással, aztán olyan félelmetes volt.” (N. M. 2012)

Szomszédság

Az idegenekkel való találkozás – majd később együttélés – nem csak a biztonságérzet hiányát hozta magával. Az emberek elveszítették a tér kizárólagos birtoklását, a térhasználatban pedig megjelentek olyan magatartásminták, melyek ismeretlenek voltak a korábbi átlaghoz képest. Ezek a magatartásminták azonban nem csak az idegenektől származtak. Már a szocializmus évei alatt végbe ment változások (kuláküldözés, termelőszövetkezetesítés, beszolgáltatások, a munkaerő városokba áramlása stb.) megváltoztatták a térhasználati szokásokat. A nagyobb majorokat „lerobbantották” (a hatvanas évektől az állami gazdaság vette át őket, de idővel az is tönkre ment), a varjasi kastélyból elüldözték Nagy Ignác lányait, majd lakásokat és vegyesboltot alakítottak ki benne; a Kisvarjaspusztában álló Kósa-házat kisajátították, majd különböző célokra használták (gyermektáborok, gyűlések, nőnap ünnepségek stb.). Az önállóan gazdálkodó parasztoknak nem kedveztek az akkori körülmények. A fiatalok elköltöztek, az idősek magukra maradtak: „Mikor már mama nem tudott dolgozni, mi meg már szanaszét mentünk, hát akkor mi történt más, mint embermagasságig gyom” (H. J. 2012). Az ártéri tanyák már ekkor pusztulni kezdtek.

Közben – körülbelül a hetvenes évek második felétől –, még az erőmű megépítése előtt beindult egy ellentétes irányú folyamat: üresen maradt dunai házakat vásároltak és újítottak fel hétvégi ház gyanánt nemcsak „pozsonyaiak”, de bősiek is: „Faluszigetben vettek meg vagy béreltek egy házat, nem tudom, de arra emlékszem, hogy jó nagy bulikat csaptak ott.” (N. S. 2012)

Majd az erőmű építését lebonyolító vállalatok kezdtek víkendházakat építeni: egyet a Dékáni-dűlőben, egyet a hajóállomás melletti gátórház helyén, valamint megvásárolták a Kósa-házat is. A Tejkepusztában álló kaszárnyát irodaházzá alakították át.

Az építkezések okán lebontott házak, porták és valamikor vízjárta területek helyét építkezési teleknek adták ki, ahol jobbára csak hétvégi házak épültek és épülnek most is: „Ott annyian voltak, Malomfölibe, hogy a gyerekek futballcsapatot szerveztek. De most már minden be van ott épülve. Már azok mind vikendházak, mert eredeti lakos ott már kevés van.” (B. Á. 2012)

Zygmunt Bauman (1997) szerint az idegenekkel való találkozásnak nincsenek egyértelmű szabályai. Ennek egyik oka lehet az idegen zavaros státusa. Amennyiben az általuk elfoglalt vagy velük közösen használt térben a találkozás elkerülhetetlen, a legjobb megoldás a tévitalákozás³ – olyan technikák sorozata, melyek megfosztják a másikkal való kapcsolatot az erkölcsiségtől; kizárják az olyan helyzeteket, amelyek az idegennek erkölcsi jelentőséget tulajdonítanak: „Ott, abban a Faluszigetben, ahol a P. P. lakik legelő, aztán a B. B., aztán már mind szlovák, amelyik ház megvan még. Minek csinálnék én ott házat? [...] Jönnék le a pozsonyiak, akik megveszik.” (B. Á. 2012)

Míg korábban a kerítés is ritka volt a környéken: „ugye kerítés az nemigen volt, inkább csak ilyen apróbb, alacsony bokrok választották el az egyik parcellát a másiktól” (N. M. 2012) és mindenki ismerte a másikat: „időközönként elmentünk valamiért, valakihez: vagy tojásért, vagy tejért [...], ismertük az összeset, mert együtt jártunk iskolába.” (H. J. 2012); „Itt mind ismerte egymást. M. L. bácsiék eljöttek karácsonykor, akkor itt összeverődtek, végigmendikálták a házakat, aztán átmertünk Varjasba [...] onnan indíts, éjféli misére.” (P. I. 2012), a mostani állapot azt mutatja, hogy a házak magas kerítéssel vannak a körülvéve, Faluszigetben egy egész utca bejárata van lezárva szlovák nyelvű „magánterület” táblával.

Mivel a legtöbben csak hétvégén használják házaikat, a lehetőség sem adott szorosabb kapcsolatok kialakítására. Helyiek és betelepülők kapcsolata a tévitalákozás fogalmával írható le legjobban: „Megállunk így közbe, ha megyünk vagy mit tudom én [...], de ezt nem lehet összehasonlítani [...]; volt itt egy pozsonyi mérnök, szokott tőlem venni túrót meg tejfölt. Aztán mikor volt a Csernobil, azt mondja, hogy nekem kint legel a tehén, ő többet nem vesz tőlem se túrót, se tejfölt. Hát, gondoltam magamban, kint legel a tehén, az biztos, de az atomszennyeződést se nagyon állítja meg a csukott ajtó [...]; szóval én ilyen obyčajný [egyszerű, hagyományos, hétköznapi] parasztember vagyok, de most ki a hülye, ő vagy én? [...] Az öregek közül már csak ketten vagyunk. A többi az már mind... hát, építkeztek ide.” (P. I. 2012)

Elköltözés

Az eredeti lakosság elvándorlása tehát az erőműépítés előtt elkezdődött. Bár az 1965-ös árvíz után leaszfaltozták a töltés egy részét, a szocializmus éveiben busz és élelmiszert szállító autó is járt ki a Dunához, mindez azonban minimális segítséget nyújtott az ott élőknek.

A belvizek fokozatos lecsapolásával sok korábbi foglalkozás visszaszorult. A mezőgazdasági munka kollektivizálása után már nem volt szükséges, hogy a munkások közvetlenül a gazdasági épületek mellett lakjanak (a majorok funkci-

ója megváltozott). Az önálló parasztok gyerekei többségében vagy elházasodtak, vagy a környező városokban kaptak munkát: „Nem is volt a terveink közt, hogy ott maradunk. Ott nem volt se munkalehetőség [...] mi szerettünk ott lakni, de mivel fejlődött a világ, akkor már nekünk is nőtték az igényeink, hogy jó volna a faluban [...] hiába voltunk öten, Dunán nem maradt egy se belőlünk.” (H. J. 2012)

Arra a kérdésre, hogy az emberek hogyan reagáltak, mikor kiderült, az erőmű miatt el kell menniük, és a házukat lebontják, eltérőek a válaszok: „Idősebbek örültek [...] mert itt annak előtt már megszüntették a munkahelyet, mindenhol.” (P. I. 2012). Illetve: „Öregapám ragaszkodott ehhez az életformához, őneki nem is vették el a házát, nem írt alá semmilyen papírokat [...] Még szóba se állt velük.” (N. M. 2012)

Az építés

Magyarország és Csehszlovákia 1977-ben írta alá a Duna hasznosításáról szóló szerződést, melyben megállapodtak, hogy közös beruházással felépítik a bős–nagygyarosi vízlépcsőrendszert. Nem sokkal ezután Bősnél megkezdődtek a munkálatok.

A hiányos tájékoztatás, a falufejlesztés és az évekig tartó előkészületek miatt többen alig emlékeznek a kezdetekre: „Én már arra olyan túlságosan nem emlékszem, csak néha hazamentem [Dunára], akkor szokta mondani a mama, hogy voltak itt ezek, azok. Azt mondta a mama, ők semminek nem írtak alá. Nem akartak onnan eljönni.” (H. J. 2012).

Ezzel szemben más visszaemlékezésből az derül ki, hogy akár a véletlenül is múlhatott, hogy valaki tudott az erőműről vagy sem: „Én mindig a határban dolgoztam [...] egyszer úgy vizet mértek ott. Még akkor semmi forma nem volt, a hetvenes években. Úgy köszöntem illedelmesem, hogy jó napot, erre visszaköszön egy úriember – mérnök volt – szlovákul, hogy jó napot. Mondom neki, mi lesz itt? Ó, bácsi, aszongya, itt akkora víz-erőmű lesz! Mondom, új Duna lesz itt? Akkor elúszunk!” (B. Á. 2012)

Volt, aki intenzívebben élte meg a radikális változásokat: „Én sírni szoktam, annyira ideges voltam [...] Azon a gyönyörű sugárúton, ami vezetett a nagymamáméig, azon mind a két oldalon gyönyörű, szép egyenes jegenyefák voltak. Azt rögtön likvidálták.” (N. M. 2012)

Az építkezéssel együtt munkások jöttek a faluba, viszont a helyiek közül is sokakat foglalkoztattak. A bérek jóval magasabbak voltak, az akkori átlagbér dupláját kínálta az építővállalat. Az ígért területfejlesztés beindult, leaszfaltozták és kiszélesítették az utakat, munkásszállót, szolgáltatóházat építettek, nagyban hozzájárultak a kultúrház, a stadion, a bevásárlóközpont építéséhez, a templom felújításához. Bős fél áron jutott hozzá az építőanyaghoz, rengeteg új ház épült, a falukép gyorsan változott. Egyre nagyobb lett a szakadék falu és külterület között: „ez [a külterület] annyira gyéren volt lakva. Falusiakat valahogy ez hidegen hagyta [...] Akik meg bent voltak a faluban, nos, ötven-hatvan kilométert utaztak a munka után, úgy várták, mint a messiást, hogy elkezdődjön. Jól lehetett keresni.” (N. M. 2012).

Nyílt titok, hogy az építő- és üzemanyaglopás az építkezésről teljesen megszokott volt. Ez is nagyban hozzájárult az új épületek szaporodásához és az erőműépítés pozitív megítéléséhez a falun belül: *„Ha minden, amit illegálisan elhordtak az emberek, hirtelen elindulna, több ház összedőlna a faluban. Mindent vittek, ami nem volt lebetonozva.”* (Cs. S. 2012).

Rombolás, sérelmek, félelmek

Az erőmű és az új Duna-meder megépítéséhez 460 hektárt vettek el Bős területéből. A monumentális építkezés miatt nemcsak a víztározó helyét kellett „leüríteni”, hanem a környékét is. Lerombolták többek között Nagyvarjaspusztát, a kastéllyal és a temetővel együtt, Falusziget egyik felét, Malomfödében több házat, Illepusztát. Tejkepusztában csak a kaszárnya épülete maradt meg. Erdők, mezők, belvizek és magányosan álló házak tűntek el. Azonban a rombolás megítéléséről sincs konszenzus a közbeszédben: *„Nagyvarjast lerombolták, mert hogy az is útban van, de bizony annak mellette megy az Új-Duna [...], nagyon sok mindent nem kellett volna szétszedni.”* (B. Á. 2012); *„Idősebbek örültek, hogy elveszik a házukat. Mert magukra maradtak.”* (P. I. 2012); *„Persze, hogy sajnálták. Mert ugye ott voltak kertjeik, földjeik soknak.”* (E. J. 2012)

Az egyik legtöbbször emlegetett sérelem, hogy akiknek fel kellett adniuk földjeiket, házukat, azok értéken alul lettek kárpótolva: *„A gazdáktól, a parasztoktól elvették a földet fillérékért – negyven fillérért négyzetméterét!”* (E. J. 2012). A másik sérelem a valóra nem váltott, sokszor irreális ígéretek: *„Azzal bolondították meg a népet, hogy itt áramot fog termelni az erőmű, és olcsóbb lesz a villanyáram.”* (E. J. 2012)

A természeti környezet megváltozása miatt fogalmazzák meg legtöbbször a fejlődés kritikáját. Ez tűnik az egyetlen olyan tényezőnek, melyet utólag szinte mindenki negatívan értékel: *„Abban az időben sokan foglalkoztak halászáttal, mert akkor még több hal volt. [...] Ma ez már nincs. [...] Sok erdőt elpusztítottak. Le kellett tarolni ennek a víztározónak. Ott a természetnek vége.”* (E. J. 2012); *„Akkor fel se merült, hogy ez megváltoztatja majd az élővilágot. Csak a rendszerváltás körül kezdtek ilyesméről beszélni.”* (N. S. 2012)

A fiatalabb generációk magától értetődőnek veszik a vízerőmű jelenlétét, az idősebbek viszont, akik látták, hogyan épült a sík talajra, hét méterrel az átlagszint fölé egy teljesen új folyómeder, a mai napig bizonytalansággal fordulnak felé: *„Félek tőle. Én mástól nem félek, csak ettől. Most képzelj el, az a rengeteg víz, ha a töltés elszakadna, nem is jó rá gondolni.”* (B. Á. 2012); *„O. ott volt a fejesek között, részt vett az építkezésben, de mikor tiltakozni kellett, ő is tiltakozott. Nem azért, amiért a Duna Kör meg ezek. Hanem, mert tudta, hogy más bajok vannak – hogy nem biztonságos.”* (N. S. 2012)

Falusziget

Falusziget esete több szempontból is sajátosnak tekinthető. Keletkezésének idejéről nincsenek pontos adatok; az egyik ott található házról biztosan tudható, hogy 1902-ben építették. 1939-es adatok szerint ennek a külterületnek 61 lakosa volt. Az erőmű megépüléséig egy keskeny Duna-ág fogta közre, innen a sziget megnevezés. Ez a Duna-ág és a szomszédos Isztrága-ág is kiszáradtak.

Faluszigetet feltehetőleg földdel rendelkező parasztok lakták, illetve olyan részes aratók, akik bedolgoztak valamelyik közeli majorságba. Éppen ezért a szocializmus államosítása nem érintette ezt a pusztát, gazdasági épületeit és magánházait nem foglalhatta le az állami gazdaság (ellenben a szomszédos Kis-és Nagyvarjással). A mezőgazdaság átalakulása, a fiatalok elköltözése, majd az erőműépítés azonban Faluszigetet sem hagyta érintetlenül. Mire az építkezés elkezdődött, már több ház üresen állt, illetve többet bősiek és „pozsonyiak” használtak hétvégi házként.

Majd a vízlépcsőhöz tartozó alvízcsatorna kettészelte a területet: erdőket kellett kivágni és belvizes területeket lecsapolni, több házat le kellett bontani. A bennük lakó, jobbra idősebb embereknek felajánlottak lakást, többen beköltöztek a faluba. Akinek a telke nem esett egybe az építkezési területtel, annak nem kínáltak fel alternatívát. Az így ott maradt helyiek próbáltak, illetve próbálnak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez.

A korábbi társadalmi hálózat, a szomszédos viszonyok felszámolódása mellett a másik legnagyobb probléma, hogy az Új-Duna (az alvízcsatorna) elvágtatta a faluba bevezető utat – a faluszigetiek csak jelentős kerülővel, az erőművet „megmászva” tudnak bejutni Bősre. Mivel sem Faluszigetben, sem környékén nincs alapvető infrastruktúra, ez a probléma megkerülhetetlen. A kerülőúttal további probléma, hogy nagy része az Öreg-Duna töltésével esik egybe, melyet 1965 óta nem gondoznak. A Hullám csárda és a régi hajóállomás környékén még aszfaltozott, majd továbbhaladva Falusziget felé már csak földes és kavicsos az út. A Faluszigetben rekedt helyiek így duplán meg lettek rövidítve: *„Joggal azt merem mondani, hogy egyszerűen el vagyunk hanyagolva. Hát példának okáért, hogyan néz ki az út ide? [...] Énnekem most már ide semmim sincs! Még utam sincs most már.”* (P. I. 2012)⁴

A térben kialakult gátak nagyban befolyásolták a helyi társadalom fejlődését és összetételét. Míg a falutól és a szűkebb értelemben vett „világtól” való elszigeteltség a helyiek számára az egyik legnagyobb veszteség, addig a betelepülteknek ugyanez szolgáltatja az „elzártság romantikáját”. Ez a két különböző értelmezés vezetett oda, hogy tulajdonképpen már az erőmű megépítése előtt többségbe kerültek a betelepültek; az „öslakosok” térhasználata pedig kisebbségbe szorult. A terület ugyanis már nem alkalmas arra, hogy a hétköznapi élet állandó háttere legyen: *„Innen a családot iskolába járatni gyalog nem lehet.”* (P. I. 2012); *„Szép, persze, de nem költöznék ide. Akármilyen kéne, csak egy kenyér, mindig be kéne autózni a faluba ilyen rohadt messziről. Meg itt már majdnem az összes ház chata [hétvégi ház].”* (N. B. 2012)

A társadalmi aktivitás térbeli kiterjedése határozza meg a fejlődés mékét-jét, a holnap irányát (Nemes Nagy 1998). A többség és a kisebbség arányából illetve a kínálózó térhasználati módokból az a következés vonható le, hogy Falusziget rövidesen tisztán nyaralófaluvá alakul.

A vízerőmű egyik legtöbbit emlegetett pozitív hozadéka az árvízvédelem. A 20. században két nagy árvíz is volt Csallóközben, mindkét esetben csak a szerencsén múlt, hogy nem Bósnél szakadt át a gát. Az 1954-es áradás során a túlloldalon, Ásványrárónál; 1965-ben pedig Kulcsod és Csicsó között volt gátszakadás. Utóbbi során Alsó-Csallóköz nagy része víz alá került, 53 ezer embert kellett kitelepíteni, számos ház megrongálódott, összedőlt. Ez a két szerencsétlenség tehát elkerülte Bóst és kültelkeit, így a 20. század során csak a szokásos tavaszi és nyári áradásokkal kellett szembenézniük az itt lakóknak.

Az erőmű 1992-es üzembe helyezése óta valóban nem voltak jelentősebb árvizek, a faluszigetiek azonban egy sajátos problémával találták szembe magukat. Az Öreg-Duna és az Új-Duna (az alvívcsatorna) Faluszigettől nem messze összetalálkozik és közös mederben folyik tovább, megváltoztatva ezzel a hely megszokott belvízmozgását: *„Egyszerű ez: töltés, töltés, töltés. Ez olyan, mint a zsák. Belekerültünk a zsáknak a fenekébe. Nos, innen aztán a víznek áldás, békesség, nincs hová”* (P. I. 2012). Az egyértelmű tényként kezelt csallóközi árvízvédelmet tehát nem tapasztalják saját bőrükön, az nem képezi a valóságuk részét: *„Az a legnagyobb baj, hogy a kertünk alatt a két Duna találkozik. Sokan azt állítják, hogy az Új-Duna, az segít! Kutyafülit!”* (P. I. 2012)

A helyiek ilyen körülmények között próbálták folytatni megszokott életvitelüket: *„Én magánemberként akartam itt megélni. [...] Vízben áll a ház, azért néznek ki így a falak. De csak mióta van az erőmű. [...] Legereblyéztem a töltést egy kilométer hosszan, megyek ki reggel, mondom a kurva életit, ellopták a szénámat! Jaj, hát volt rajta ennyi víz, elvitte a víz a jó bűdös francba! Így nem érdemes gazdálkodni!”* (P. I. 2012)

Az erőmű összes olyan következménye, amelyet a meghatározó társadalmi diskurzusok pozitívként könyvelnek el (árvízvédelem, területfejlesztés), Faluszigetben éppen ellentétes hatást értek el. Ebben a valóságértelmezésben már nagyon is egyértelmű az erőmű megítélése: *„A dunai emberek el vannak átkozva [...] Hogy robbanna föl ez az erőmű! Ez itt minket totálisan eltiltott mindentől.”* (P. I. 2012)

Falusziget egy másik sajátossága a turizmus (amennyiben a hétvégi ház-tulajdonosokat turistáknak tekintjük) szférájában bontható ki. A terület nem található meg egyetlen Bóssal kapcsolatos turisztikai anyagban sem. A helyiekkel készült interjúkból az szűrhető le, hogy egy viszonylag jól körülhatárolható csoport – a „pozsonyiak” – fedezte fel magának, nagyjából a hetvenes évek második felében. Többen említették, hogy a betelepültek foglalkozása mérnök, elektromérnök volt, ami arra enged következtetni, hogy az erőmű építését megelőző munkálatok során találkozhattak az akkor már félig kiüresedett területtel. A faluszigeti turizmus tehát nem egy *felülről irányított* turisztikai marketing eredménye, amelyet a helyiek – a klasszikus turizmuskritika szerint – „el-

szenvedtek”; hanem a *helyben* lejátszódó folyamatok következménye. A helyiek, bár természetesen nem kivétel nélkül, aktív alakítói voltak ezeknek a folyamatoknak. Újra a szereplőkategóriák furcsa viszonyával találjuk szembe magunkat: a „pozsonyiak” bár elbirtokolják a teret, a helyiek cselekedeteit többnyire mégis a racionális gazdasági döntések határozzák meg – épp ezért nincs egyértelmű elutasító magatartás a „pozsonyiakkal” mint a kulturális kolonizáció képviselőivel szemben.

Bár Faluszigetben is építettek új típusú víkendházakat, a legjellemzőbb tértermelési gyakorlat a régi, nádfeles házak birtokbavétele és felújítása. A korábbi gazdasági terület helyén, annak attribútumaival létrehoztak egy sajátos üdülési teret, ahol a korábbi munkaeszközök díszítőelemként jelennek meg (pl. a mezőgazdasági munka kellékeit kiakasztják a ház külső falára). Ez az „örökség-szítés” sokat elárul a társadalom és az idő viszonyáról: „az örökség fogalmának kibontakozása [...] elválaszthatatlan volt a múlt és a jelen fájdalmas, nyugtalanító, nosztalgikus szakadásának tudatosításától. A tárgyak [...] olyan értékre tettek szert, amilyennel akkor sem bírtak, mikor még használták őket, és amikor mindennapi, evidens jelenlétük miatt a kortársak [...] észre sem vették őket” (Hartog 2000, 17.). Konrad Köstlin szavaival az újonnan betelepülők, a hétvégi ház-tulajdonosok saját életvilágukat már nem magától értetődőnek élik meg, azonban vágyakoznak az eredetiség, a gyökerek és az autenticitás után (Köstlin 1996).

Az *autentikusság* fogalmát mindenképpen problematizálnunk kell. Nem csak azért, mert az autentikusságra való törekvés szlovákok által zajlik egy magyarlakta területen (így még inkább paradox a múlt és a gyökerek iránti kereslet). A fogalom ugyanis minden esetben relatív, „a valóság állandó változásában annak egy korábbi állapotához való viszonyunkat írja le”, és „a beszélő adott kulturális környezete és önmaga viszonyára, nosztalgiára, kritikára vagy éppen kiábrándultságra világít rá” (Pusztai 2011, 25.). Tehát a pozsonyiakra jellemző „autentikus” térhasználat egy tudati konstrukció, amelyet ők maguk hoznak létre. Viselkedési mintáik – a cseréptető visszacserélése nádfedélre, egy lerombolt ház helyén régi stílusban az új ház felépítése – beleillenek az általuk kialakított, szabadidejükben életre kelő életvilágba. Az imaginárius térben való létben nincs szükség vagy külső kényszer arra, hogy következetes anyagi döntések határozzák meg a cselekedeteket. A helyiek számára ugyanez a terület azonban a munka, a nehéz megélhetés mindennapjainak háttere.

„Horváthország”

A „Horváthországgént” ismert terület körülbelül Malomföle-dűlővel esik egybe. Ezt a megnevezést azonban nem ismeri mindenki, a hivatalos iratokban, helytörténeti munkákban nem kanonizálódott. A név a valamikor itt élő Horváth család nevéből ered, de nem ők nevezték el így: „Felszálltam a buszra, nem is

mondtam semmit, a buszsofőr kérdezte, hogy: Horváthországba?” (N. M. 2012). Pontosan nem tudni, hogy összesen hány Horváth lakott itt (Malomfőle lakossága 1939-ben 108 fő volt), csak annyi biztos, hogy a 20. század első felében hat testvérnek volt Malomfőle-dűlőben háza.

Jelenleg egyetlen Horváth sem lakik Malomfőle-ben. Az idősek kihaltak, a fiatalok elköltöztek – csak háromnak van ott hétvégi háza, szülői házuk helyén. Horváth Imre egyhektáros telkén valaha csak a saját háza állt, ma körülbelül egy tucat hétvégi ház áll ugyanott.

Helyiek ezen a részen alig maradtak, a betelepültek is teljesen más kulturális ethoszt képviselnek, mint a faluszigeti hétvégiház-tulajdonosok. A régi típusú házakat itt vagy lerombolták az erőmű miatt, vagy a falusiak rabolták szét, miután kiüresedtek. A többit pedig később tüntették el, hogy modern víkendházakat építhessenek a helyükre.

Ezen a területen tehát egyáltalán nem jellemző, hogy betelepültek régi típusú házakat örökségként kezelve felújítsanak és saját értelmezésük szerint autentikussá tegyenek. Ez valószínűleg abból adódik, hogy a tér nem alkalmas arra, hogy a faluszigetihez hasonló imaginárius terek kialakulhassanak benne. Az erőmű közelsége miatt a terület nagy része építkezési területként funkcionált. A munkákat nem követte tájrehabilitáció: a mai napig a környéken magaslanak a homok- és kavicsdombok. A kivágott erdőket nem pótolták, az utakat hanyagul aszfaltozták le. Malomfőle területén, egy nagyobb erdő, tó és nádaslapos helyén hordták össze az építkezés melléktermékeit. Ezt kavicssal és földdel borították be, majd kiadták építési teleknek. Ma ezen a dombon található a legtöbb hétvégi ház.

A turizmus egyértelműen ezt a területet érinti a legjobban: az utak forgalmak, hétvégente megjelennek a biciklisták, motorbiciklisek, görkorcsolyázók, hobbihalászok, csónakázók. A leglátogatottabb turisztikai desztináció az itt található Hullám csárda.

E térhasználat mögött szintén a munka hétköznappjaival szembeállított el-lenvilág-ideológia áll, amely a modernizációhoz köthető: *„Régen egészen biztosan nem jártak ki az emberek Dunára, ha volt szabadidejük, akkor sem. Bósiék se, nemhogy idegenek. Akkoriban azok mentek oda, akik ott dolgoztak, laktak, vagy valakijük ott lakott.”* (N. M. 2012)

Korábban a malomfőlei és faluszigeti lakosok életmódja között nem volt érdemi különbség. Nagyjából ugyanazt a valóságot élték, ugyanazt dolgozták, ugyanazt ették és ugyanolyan házakat építettek. A fejlődés azonban különböző minták szerint zajlott/zajlik a két külterületen. Malomfőle-ben az agráréletmód szinte teljesen visszaszorult, a turizmushoz köthető térhasználat és tértermelés pedig átvette a hatalmat.

A mentális térképek tanulsága

A tér és a térhasználat egyénekben való leképeződését nemcsak interjúk, hanem mentális térképek segítségével is vizsgálhatjuk. Vizuálisan szemléltethető, hogy különböző társadalmi csoportok ugyanabból a térből nemcsak mást és másképp érzékelnek, de értelmezéseik is különbözőek. Kirajzolódnak a többség számára kikerülhetetlen eligazodási pontok, illetve azok a térelemek, melyek egyes csoportok számára szinte észrevétlenek (Nemes Nagy 1998).

Adatközlőim két kategóriába sorolhatók: idősek és fiatalok. A határt a két korcsoport között a már megépült vízerőmű húzza meg. A felosztásban azokat tekintem időseknek, akik látták, ismerték a Bóshöz tartozó dunai külterületet még az építkezés előtt. Értelemszerűen a fiatalok azok, akik vagy az erőmű megépítése után születtek, vagy közvetlenül előtte, de semmiképpen sem ismerték a korábbi területi szerkezetet.

Nem kívánok a rendelkezésemre álló mentális térképekről kimerítő elemzést adni. Csak a legrelevánsabb észrevételeket közlöm, melyek tartalmukban kiegészítik a fenti szöveget, illetve illusztrálják azt.

Azon térképek (vö. 1. melléklet), melyek az *erőmű előtti állapotokat* mutatják be, ott kezdődnek, ahol a falu véget ér. A külterületekhez vezető hosszú, egyenes út nem elnagyolt, hanem apró részleteiben kidolgozott. Az egyikén még a kilométerkövek is fel vannak tüntetve. Ez abból adódhat, hogy a két adatközlő közül az egyik Malomfölelben nőtt fel, a másik ugyanott töltötte gyerekkora nagy részét – sokszor tették meg ezt az utat, legtöbbször gyalog. A kaszárnya épülete fontos eligazodási pontnak tűnik – ezt az interjúk is megerősítik. Az adatközlők gyakran hivatkoznak rá, hogy amikor még gyalog jártak ki Dunára, ez volt az egyik pihenőállomás. A kaszárnya egy ideig középületként funkcionált, majd a szocializmus alatt lakások voltak benne. Az erőműépítéskor a körülötte levő házakat lebontották, a kaszárnyát viszont felújították, és az építővállalat irodaháza költözött belé. Az épület így kikerült a helyiek birtokából, a fiatalok mentális térképein nem is szerepel.

A régi Duna-medernél található hajóállomás szintén csak az idősebbek térképein tűnik fel, ugyanis az Új-Duna megépítésével a teljes hajóforgalom átkerült az új mederbe, a régi kikötő pedig funkcióját veszítette.

Szintén a „régai térképekre” jellemző a pontosság és a kidolgozottság, a dűlőnevek használata. A rajzolók nemcsak ismerői, de birtokosai is voltak a térnek. A természeti környezet legalább olyan hangsúlyos, mint az ember által épített objektumok: erdők, tavak, laposok, nádasok, kanálisok, rétek, legelők, esetenként állatok (az egyik térkép rajzolója külön kiemelte a természet aprólékosabb részleteit: tőzike, aranyvessző, méhkaptár, gomba). A korábbi társadalmi kapcsolathálózat is leolvasható: a legtöbb házhoz oda van írva a tulajdonos neve, illetve az interjúk megerősítették, hogy amelyik háznál nem jelölték, annak is ismerték a birtokosait.

Ezek a térképek még viszonylag kis területet fognak be (Malomföle és környéke). Mint az előbbieken kiderült, az adatközlők ehhez a térhez kötőd-

tek állandó lakhelyük vagy családjuk kapcsán. A természetjárás és egyéb turizmushoz kötődő gyakorlatok nem voltak jellemzőek az erőmű megépítése előtti időkben, a többi kültelket csak akkor keresték fel, ha valami dolguk volt ott.

Ugyanezen adatközlőknek az erőmű utáni teret bemutató térképei (2. melléklet) már sokkal nagyobb területet foglalnak magukba. Ezekből látszik, hogy mely helyeket látogatják (Kósa-ház, Falusziget, öreg tölgyfa), akár mint turisták egykori saját területükön. A dűlőneveket, a kaszárnya épületét és a régi hajóállomást ezeken a térképeken is feltüntetik.

A *fiatalok térképei* (3. melléklet) között sokkal nagyobb a különbség. Náluk a tér ismerete, látogatása már az egyéni döntésen, a szabadidő tetszés szerinti eltöltésén múlik. Mindössze két tevékenység van, amely az összes mentális térképen szerepel (egyébként az időséknél is): a régi Duna-meder (az Öreg-Duna) és a partján álló Hullám csárda („kantin”). Dűlőneveket szinte egyáltalán nem használnak, Falusziget csak egyetlen térképen szerepel. A Kósa-ház néha feltűnik (megnevezéssel vagy anélkül) – ez még elérhető távolságon belül van a Hullám csárdától. A természetet vagy egyáltalán nem, vagy elnagyoltan ábrázolják. Jellemző, hogy a turizmushoz kötődő térelemek uralkodnak ezeken a mentális térképeken.

Konklúzió helyett: tanulságok

Bár az elemzés fő szereplője Bős, valójában nem csak róla szól. Az itt megfigyelhető folyamatok lejátszódhatnak (és le is játszódhatnak) másutt is – erőművel vagy anélkül. A vízerőmű azonban egyfajta katalizátor volt a modernizáció helyi történetében. Felgyorsította és látványossá tette azokat a törekvéseket, amelyek megépítése előtt elindultak. Az idegen munkások jelenléte, a természetrombolás, a házak és majorok módszeres lebontása, a mezőgazdasági életmód visszaszorulása, a városiasodás (és főleg a helyi lakosok aktív szerepvállalása e modernizációs folyamatokban) után teret kapott egy alapvetően más életvilág, melyben a vidék-város fogalom pár már nem értelmezhető egymás ellentétéként. Maga a vízerőmű pedig, mint az önálló szlovák állam egyik első dicsősége, turisztikai látványosságként kanonizálódott. Ez nem a környék természetvédelmi értelemben való felértékelődésével, hanem sajátos turisztikai gyakorlatok kialakulásával járt (lásd: Falusziget és Malomföle külterületek esete).

A betelepülők és a hétvégiház-tulajdonosok nem egy érintetlen területre tették be a lábukat, és formálták azt saját kedvükre. A tér és a térhasználati gyakorlatok megváltoztatásában a helyiek is részt vettek. A vélemények sokfélesége ellenére elmondható, hogy a fejlődés és az anyagi boldogulás számítanak a lokális történések legmeghatározóbb motivációinak. A Duna korábban is a megélhetést jelentette, és ezt jelenti most is, függetlenül attól, milyen mértékű a diszkontinuitás múlt és jelen között. Az erős sodrású folyó a szabályozások és az új Duna-meder kialakítása előtt hordalékot és árvizet hozott magával: for-

málta a helyet és a helyiek életmódját. Végül az emberek győztek a folyó felett, és mára a Duna már nem hoz mást, mint turistákat, illetve olyan távoli hatásokat, melyek óhatatlanul és állandóan formálják a területet.

A lokalitás diskurzusát mégsem lehet egyértelműen a fejlődédiskurzusok közé sorolni (természetesen ugyanígy a vesztesédiskurzusok közé sem). Az adatközlők érzékelései, értelmezései, személyes emlékezetei között olykor hatalmas az eltérés. Valóságkonstrukcióik egyéniek, jobbára függetlenek a Magyarországon és Szlovákiában uralkodó hivatalos diskurzusoktól. A konfliktushoz fűződő viszonyukat saját életkörülményeik határozzák meg. Ahány egyén, annyi valóság, annyi Duna és annyi erőmű.

Valószínűsíthető, hogy ez az állapot nem marad fenn, ugyanis előbb-utóbb kihálnak azok, akik még emlékeznek az erőmű előtti állapotokra. A fiatalabb generációk számára pedig magától értetődő az erőmű és az új Duna-meder jelenléte. Bős önleírásaiban, helytörténeti könyveiben szintén nem szerepelnek a rombolással kapcsolatos adatok.

Kutatásom további tanulsága a vidék fogalmának teljes átalakulása, és olyan új viselkedési minták megjelenése, melyek a modernizáció eszközeivel próbálják rekonstruálni a modernizáció előtti körülményeket. E folyamat során felépített imaginációk valóban távol állnak attól, amit a vidéki élet valaha is jelenthetett. És mindez nem csak a városból jövő betelepülőkre igaz, mert ahogy már a helyiek is városias életmódot élnek, úgy néha ők is magukénak érzik ezt az egyébként ellentmondásokkal teli vágyat a vidékkel azonosított „egység” iránt.

Köszönetnyilvánítás

A dolgozat a XXXI. OTDK kulturális és szociálintropológia szekciójában első helyezést ért el. Köszönet jár elsősorban témavezetőmnek, Pusztai Bertalannak; továbbá A. Gergely Andrásnak a jó tanácsokért; valamint az adatközlőknek és azoknak is, akik eljuttattak az adatközlőkhöz.

Jegyzetek

- 1 Angyal Béla (1994) a Gúta környéki ártéri tanyák kialakulásáról írja, hogy Gúta belterülete már a 19. század végére túlnépesedett, a 20. század elejétől fokozatosan emelkedik a külterületi lakosok és a tanyák száma. Adatközlői szerint a 20. század '30-as, '40-es éveiben laktak a legtöbben az ártéren.
- 2 Ehhez kapcsolódó kordokumentum a *Bős-Nagymaros: Változó Dunatáj* című propagandafüzet 1988-ból: „Megritkultak az ártéri erdők, helyenként megnőtt az aszály valószínűsége... Ezek hatása azonban eltöri az előnyök mellett. [...] A munkálatok azóta is jó ütemben haladnak. Így bizonyos, hogy hiánytalanul és határidőre megvalósul a nagy mű.” (Dosztányi 1988)
- 3 A fogalmat (Vergengung) Zygmunt Bauman Martin Bubertől kölcsönözte.

- 4 A terepbejárás és az akkor felvett interjú (P. I. 2012) óta megkezdődött a Bős és Dunaremete közötti kompjárat építése. A fejlesztési tervek részeként 2012 nyarán leaszfaltozták a töltést a kompkikötő és Falusziget között. Az út hossza nem, minősége azonban változott.

Irodalom

- Alapy Gy. (1994): *A csallóközi halászat története*. Kalligram, Pozsony
- Angyal B. (1994): A gútai ártéri tanyák és az ártéri gazdálkodás. *Ethnographia*, 1., 37–60.
- Bauman, Z. (1997): Modernség és ambivalencia. In: Feischmidt M. (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris, Láthatatlan Kollégium, Budapest, 47–59.
- Csatár I. (szerk.) (1939): *A visszatért Felvidék adattára*. Rákóczi Kiadó, Budapest
- Csillag Á. (rendező) (1995): *Dunatorzó*. <http://www.92901.eu/dunatorzo/> (Letöltés: 2013. január 4.)
- De Certeau, M. (2010): *A cselekvés művészete. A mindennapok leleménye I*. Kijárat Kiadó, Budapest
- Dosztányi I. (szerk.) (1988): *Bős-Nagymaros: Változó Dunatáj*. Aqua Kiadó, Budapest
- Fleischer T. (1992): *Cápafigosor a Dunán: A dunai vízlépcső esete*. vki.hu/~tfleisch/PDF/pdf92/CAPA-CI92.pdf (Letöltés: 2012. december 5.)
- Hartog, F. (2000): Örökség és történelem között: az örökség ideje. *Regio*, 4., 3–25.
- Havas H. (1988): *A Bős-Nagymaros dosszié avagy egy beruházás hordalékai*. Codex Rt., Salgótarján
- Kósa L. (1988): A Dunántúl néprajzi határai. *Komárom megyei néprajzi füzetek*, 3. TIT Nyomda, Tatabánya, 9–18.
- Kósa L. (1998): „*Ki népei vagytok?*” *Magyar néprajz*. Planétás, Budapest
- Köstlin, K. (1996): Utazás, régiók, modernség. *Café Babel*, 4., 117–124.
- Liszka J. (2005): *Két Duna keríti... Tanulmányok a Csallóköz néprajzához*. Kalligram, Pozsony
- Nagy B. (2005): Bős breviárium. *Beszélő*, 10. beszelo.c3.hu/cikkek/bos-breviarium (Letöltés: 2012. május 1.)
- Nemes Nagy J. (1998): *A tér a társadalomkutatásban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- Pusztai B. (2011): Paradigmaváltások a kultúrakutatás autentikusság diskurzusában. In: Fejős Z. (szerk.): *Színre vitt helyek*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 18–31.
- Tuba L. (szerk.) (1991): *Stop Gabčíkovo! Egy hónap a gáton*. Kalligram, Pozsony

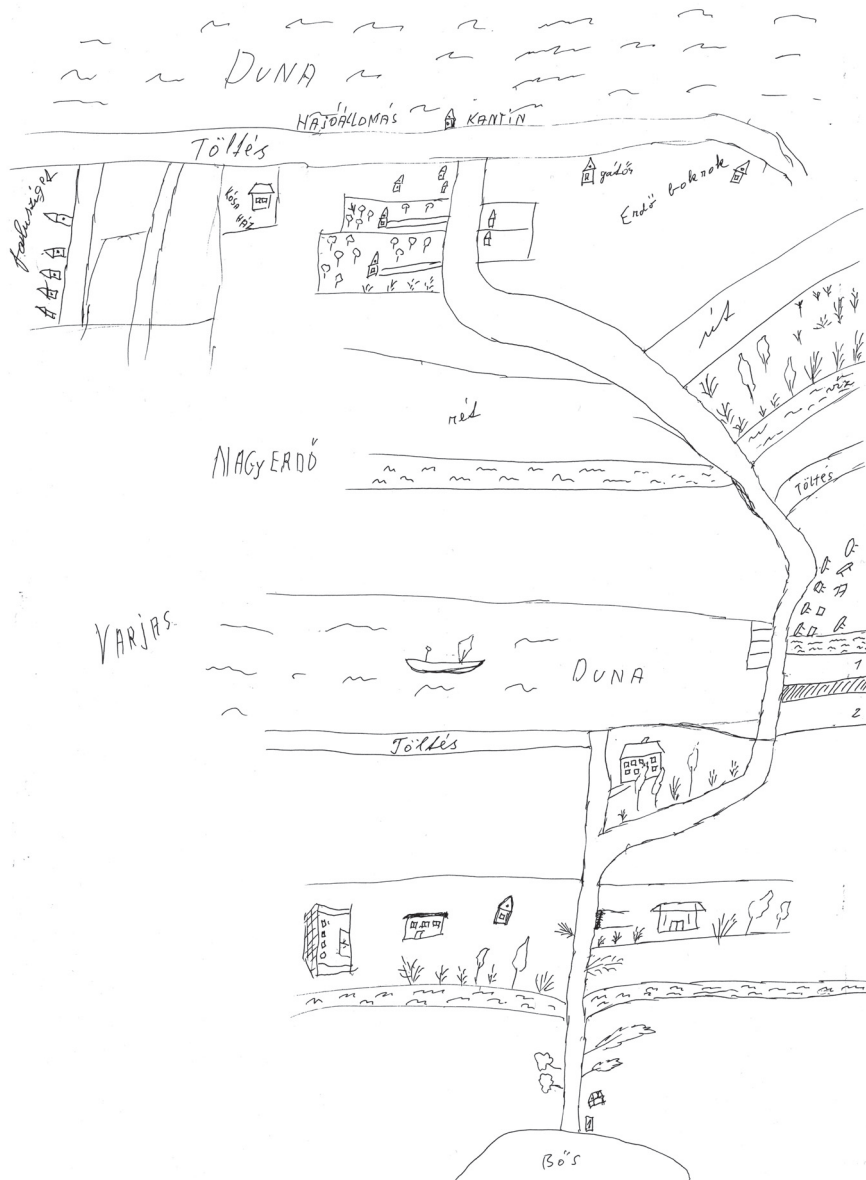
Interjúk

- B. Á. (született 1937-ben, interjú: 2012)
- E. J. (született 1931-ben, interjú: 2012)
- H. J. (született 1943-ban, interjú: 2012)
- Cs. S. (született 1959-ben, interjú: 2012)
- N. B. (született 1984-ben, interjú: 2012)
- N. M. (született 1964-ben, interjú: 2012)
- N. S. (született 1959-ben, interjú: 2012)
- P. I. (született 1947-ben, interjú: 2012)

1. melléklet: N. M. (1964) mentális térképe – a vízerőmű előtti tér
Mental map of M. N. (born in 1964) – the locality before the dam

2. melléklet: H. J. (1943) mentális térképe – a vízerőmű utáni tér
Mental map of J. H. (born in 1943) – the locality after the dam

3. melléklet: D. G. (1987) mentális térképe – a vízerőmű utáni tér
Mental map of G. D. (born in 1987) – the locality after the dam

